

¡BOMBA!

Septiembre, con sus desmanes,
a la patria rinde honores;
causa alarma por temblores,
y aquí en el sur, huracanes.

k'uintsil

Edición de fin de semana, del viernes 19 al domingo 21 de septiembre de 2025

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 11 · NÚMERO 2567 · www.lajornadamaya.mx

U k'aaba' ch'íich' ich káastelan t'aane', mosquero real; u científico k'aaba'e' *Onychorhynchus coronatus*. Le chan ba'alche'a' talam u yila'al, tu ya'alaj Juan Flores Valadez, máax jo'olbesik u meyajilo'ob Aves Urbanas de Cancún Nabci Conabio.

U mootse' tu noj lu'umil México yaan, beyxan América Central yéetel América del Sur. K'ajóolta'an yéetel u k'aaba' mosquero real tu lu'umilo'on México, Guatemala yéetel

Costa Rica, ba'ale' ti' uláak' kaajo'ob je'ex Colombia yéetel Venezuelae' pata'an u k'aaba' beey atrapamoscas real wa atrapamoscas real amazónico.

U p'óote' jump'éel ti' le ba'axo'ob chiikbesik leti', tumen kéen k'as sajakchajak, wa kéen jo'op'ok u kaxtik u núupe', ku ye'esik. Le beetik jats'uts u yila'al, kex ma' ya'ab u téenal ku chiikbesikubáaj ti' wiiniki'.

"Le ch'íich'a' ku tich'ik u xk'an p'óot yaan tak u ch'oojil wa u xch'upul ba'alche'il, ba'ale' wa

xiibe' chak k'aank'an u boonil yéetel ku léembal u ch'ooj ch'aaajilo'ob", tu ya'alaj Juan Flores.

Jejeláas tu'ux ku yantal: ti' húmedo k'áaxo'ob, beyxan tu'ux yaan humedales wa ja'. U k'u'e' ku beetik beey jump'éel chan bolsae'. Ti' ku ye'eli' yéetel ku ts'áako'ob u chan joolnajil tu'ux ku yokolo'ob yéetel ku jóok'olo'ob ti'al u biinsik u yo'och u mejenil.

Onychorhynchus coronatus u p'isik ichil 15 yéetel 17 centímetros; tu kaabalil u wiinkilale' samal boox yéetel

yaan u chan creemail yóok'ol u kóom k'u'uk'mel. U kaale' k'as sak yéetel u neje' k'as k'aank'an.

Juan Flores Valadez tu ya'alaje' juntúul ch'íich' kaláanta'an tumen u mexicoil a'almajt'aan NOM-059-Semarnat 2010, ts'o'oke' ma' ya'ab máak ts'o'ok u béeytal u ch'a'ak u yoochel kéen u tich' u p'óot.

"Ku jaantik ik'elo'ob, ba'ale' beyxan jayp'éel u yich che'ob xan. Beyxan k'a'anan ti'al u kuxtal yóok'ol kaab tumen ku ts'áak u p'iisil u yantal ik'elo'ob", tu ya'alaj.

CH'ÍICH',

K'AJÓOLTA'AN YÓOK'OLAL U
BOONIL U P'O'OT

MIGUEL AMÉNDOLA
OOCHEL DICKCANNINGS

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA | P. 42 YÉETEL 43